

İslam Medeniyetinin Tarihi Boyutları

Prof. Dr. Ahmed Ağırakça

İslâm toplumunda inanç, bilgi ve metod açısından meydana gelen belirgin değişimler neticesinde son derece kapsamlı, toplumu yönlendirici ve gerçekten harikulâde olaylar olarak telakki edilebilecek büyük hâdiseler meydana gelmiştir. Müslümanların altın çağları olarak nitelendirilebileceğimiz Asr-ı Saâdet ve Dört Halife Devri siyasi yönden fevkalâde büyük gelişmeler katetmiş iken İslâm fetihlerinin ortaya çıkmasıyla ve İslâm'ın Hicaz bölgesinin dışına taşınması neticesinde İslâm egemenliğinin Ortadoğu ve Önasya'da, Kuzey Afrika, Güney İtalya, Sicilya ile Korsika adaları ve Endülüs'te yani bugünkü İspanya ve Portekiz'de, İber Yarımadası'nda yerleşmesinden sonra İslâm zengin inanç kalıplarını medeniyete dönüştürmüş bu bölgelere yepyeni bir veçhe kazandırmıştır. Bu bir medeniyet intikali ve yenileşmesi idi. İnsanlığın ortaya koyduğu bazı medeni inkişaflar Müslümanlar tarafından en mükemmel şekli ile yeni bir veçhesine kavuşturulmuş ve adeta geliştirilmiş idi. Medeniyetin bu şekilde yeni bir intikali kendine özgü bir zemin ve imkan hazırlamış olan diğer önceki intikallerden ayrı bir önem taşımaktadır. Hatta gösterdiği süreklilik bakımından çok daha üstündür. İslâm dünyasında herkesin önüne serilen bu medeniyet daha sonraları İslâm coğrafyasının dışına da taşmış ve özellikle Ortaçağ'ın akabinde Avrupa'yı medenileştirmiştir. Medeniyetleri meydana getirmek konusunda insan aklının ürünü olan fikrî yapı ile bizzat akfî faaliyetlerde insanın güç ve kabiliyetlerini ortaya koymuştur. Medeniyetleri oluştururken bazı teorisyenlerin ileriye sürdükleri gibi başarının kaynağı sadece belirli bir teknik ilmi inkişaf değildir. İnsanoğlunun vahiy çerçevesinde ve özellikle Müslüman için Kur'an'ın gölgesinde düşünmek suretiyle insan düşüncesini vahiyle yoğurarak yepyeni bir medeniyet şekli ortaya koymasındır. Vahyin akıl ile mezcedilmesi neticesinde veya diğer bir tabirle vahiy tefekkür ederek insanlığın lehine yeni normlar ortaya koymak ve bunları insanlığın hayrına geliştirmek ancak mü'min bir aklın kârıdır. İnanç, bilgi ve akli ile bir arada birçok yeni gelişmelere zemin hazırlamıştır. Akıl vahiysiz hiçbir neticeye varamaz. Cenabı Allah'ın bir vergisi olarak akıl vahiy düşünmek sureti ile insanlığa hayır getirebilecek her türlü inkişafı inanç çerçevesi içinde şekillendirebilir. Tarih İslâm medeniyetinin harikulâde inkişafı ile doludur. İslâm; insanlığa getirmiş olduğu bu yenilikler ve insanlık hayrına oluşturduğu bakış açısı zaman ve mekan planında gerçekleşmiş, bununla birlikte ruh, kalp, vicdan ve akli adeta yeniden şekillendirmiştir. İslâm medeniyeti şayet bütün bunları mezcedmemiş olsaydı belki İslâm'ı ilk doğduğu bölge olan Arap Yarımadası'nın insanı olarak İslâm öncesi cahiliye düşünce ve kafasıyla yetinecek ve ilkel bir toplum olarak varlığını bir müddet daha sürdürebilecekti. Ama İslâm düşüncesi ile meydana o mükemmel değişiklik ve değişimlerin sağladığı büyük başarılar İslâm kültür ve medeniyetinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslâm medeniyeti bir hareket olarak bir taraftan bu medeniyeti zenginleştirip büyük bir izzete kavuşturmak, diğer taraftan da ortaya konan o ürünleri insanlığın hizmetine sunacak şekilde geliştirilmiş ve bütün insanlığın yararlanacağı bir medeniyet oluşturmuştur.

İslâm medeniyetinin en önemli özelliği kendisinden önce hangi alanda olursa olsun yapılmış çalışmaları elinin tersi ile bir tarafa itmeden ilkel dahi olsa bunları ele almış ve kendisinden önceki medeniyetlerin yaptığı ilerlemeleri ve inkişafı adeta vahyin ışığında ve İslâm inanç ve düşüncesi ile paralellik arz edecek şekilde yeniden yoğurmuş ve bu çalışmalara saygı duyarak adeta onları geliştirmiştir. Çünkü böyle davranması inancının gereği idi. Daha evvel gelip geçmiş peygamberlerin kavimleri bu gelişmeleri ortaya koymuşlardı ve İslâm daha önceki peygamberlerin getirmiş olduğu yine vahye dayalı inançların bir devamı olduğundan dolayı bu medeniyetleri ve insanlık hayrına ortaya konmuş her türlü çalışmayı yeniden ele alarak şekillendirmiştir. Bu tıp, astronomi, astroloji, matematik, geometri ve diğer bütün alanlarda gerçekleşmiş, Müslümanlar kendi dönemlerinde belki daha önceki çalışmaları binlere katlayacak şekilde yeni inkişaflarla, yeni usullerle ortaya koymuşlardır. Bu yeni inanç kendisinden önceki bütün medeniyetlere karşı adeta bir dostluk elini uzatarak vahiy çerçevesi içerisinde aklın arayıp mantığında kabul ettiği hikmeti ihtiva eden bütün verileri adeta benimsemiştir. Çünkü İslâm'a göre "hikmet mü'minin yitiğidir." Onu bulduğu yerde alır. Müslümanlar işte bu hikmetleri buldukları yerlerde almışlar ancak ifade ettiğimiz şekilde binlerce kat daha da geliştirmek suretiyle insanlığın hizmetine sunmuşlardır.

Ancak İslâm medeniyeti kendisinden evvelki bu çalışmaları reddetmediği gibi olduğu gibi de kabullenmemiştir. İslâm medeniyeti kendisinden evvelki bilimsel çalışmaları ele alarak kendi metoduna göre ve tevhîd inancı süzgecinden geçirmek sureti ile son derece hassas ve âdil ölçüleri kullanarak kötü yönlerini atarak insanlığa zarar verebilecek her türlü tortuları ayıklayarak yeniden şekillendirmiştir. İster İslâmi bir görüş olsun, ister tevhîde aykırı olsun, ister daha önceki peygamberlere tabi olan mü'minlerin ortaya koydukları olsun, isterse müşriklerin ve kafirlerin ortaya koydukları ürünler olsun beşere mal olmuş olan bütün bu medeniyetlere kucağını açan İslâm medeniyeti adeta bir dost eli ile bunları ele alırken İslâm'ın ruhuna, tevhîd inancına ve insanlığın tabiatına ve beşerin fitratına uymayan bütün tortularını iyi bir süzgeçten geçirdikten sonra kendi medeniyetinin sınırlarını belirlemiş ve bütün bu tortuları bu yeni medeniyetin dışında bırakmıştır.

İslâm'dan önce Grek, Roma, Çin, Hind, Pers, Türk ve Bizans medeniyetleri, aynı zamanda Müslümanların ortaya çıktığı coğrafyada daha evvel yaşamış olan Ârâmî, Nabâtî, ve Sümerlerle, Akadlar, Asurlular ve Fenikelilerin ortaya koymuş olduğu bütün medeniyetlerin hepsi de İslâm süzgecinden geçirilmiştir. İslâm medeniyeti ve bütün bu saydığımız medeniyetlerden belirli oranlarda istifade etmiş, ondan alacağını almış ve yukarıda ifade ettiğimiz ölçülere uymayanları kendi ilim disiplinin dışında bırakmıştır. İslâm medeniyeti ve düşüncesi bütün bu medeniyetlerle ilişki haline geçtiğinde kendisine yarayacak ve İslâm medeniyetini zenginleştirecek herşeyi ele almış, zarar getirecek olan bütün düşünce ve bilim inkişafı terketmiştir. Buradaki maksat İslâm medeniyeti kendinden önceki medeniyetlerin ürünlerini körü körüne almayı kabullenmemesidir. Ayrıca İslâm'ın mensuplarına vahyin kaynağından sulanan inanç ve akıl ile yoğrulmuş yeni bir medeniyet sunmayı hedeflemiştir.

İslâm medeniyetinin bu son derece müşfik, basiretli ve yumuşak anlayışı yalnız kendi çevresinde ve sadece İslâm toplumunda değil, diğer bütün toplumlarda ve medeniyetlerde son derece olumlu karşılanmıştır. Ayrıca İslâm medeniyeti kendinden önceki medeniyetlerden istifade etmek ve onlardan yararlı olan düşünce ve bilimsel çalışmaları alıp geliştirmesi de insanlığın medeniyet kültürünün koruma altına alınmasını sağlamıştır. İslâm medeniyeti bu yaklaşımlarıyla adeta medeniyet tarihinin bir köprüsü vazifesini üstlenmiştir. Kendisinden evvelki medeniyetlere ait bilgi ve düşünce ürünlerini şayet bir tarafa bırakmış olsaydı medeniyet tarihinde bir kopukluk meydana gelirdi. O zaman da insanlığın bu eski düşünce ürünleri ve medeniyetleri unutulacak ve yok olacaktı. İşte İslâm medeniyeti bu yok olmaları engelleyerek onu ele alıp, vahyin çerçevesi içerisinde yeni bir karaktere ve disipline kavuşturmak sureti ile insanlık için büyük bir değer teşkil edecek bir medeniyet oluşturmuştur.

Birçok batılı düşünür ve filozofun İslâm medeniyetinin oluşumu ile ilgili olarak sitayişle bahsettiklerini görüyoruz. İslâm fetihlerinin gerçekleşmesi ile Müslümanların kavuşmuş oldukları yeni topraklar daha evvel büyük medeniyetlerinin yaşadığı topraklar idi. İşte Müslümanlar bu eski medeniyetlerle temas haline geçerek onlarla iç içe oldular. İslâm öncesi cahiliyye araplarının daha evvel hiç karşılaşmadığı bazı ilimler buralarda vardı. Ama İslâm'ın genel ilim anlayışı ve engin düşüncesinin bu insanlara kazandırdığı İslâmî bakış açısıyla gelmiş oldukları bu yeni bölgelerde buldukları Yunanca, Süryanice ve Farsça eserleri inceleyerek bu kültürlerle tanıştılar. İslâm medeniyeti engin bir deniz olarak çeşitli nehirlerden beslenmiş oldu.

Ancak İslâm Medeniyeti bu engin medeniyet denizine akıttığı yabancı ırmakları içine alırken adeta deltaların ağızlarına dev süzgeçler yerleştirmek sureti ile dışardan gelen akıntıları kendi engin denizine almıştır. Bu denizler içerisinde siyasi düşünce ve sosyal alanlarda en çok eski Grek-Yunan ve Pers medeniyetlerinden istifade edildiği muhakkaktır. Tıp ve matematikle ilgili olarak istifade ettiği Hind medeniyeti bu alanlarda İslâm medeniyetine katkılarda bulunmuştur. Hatta Müslümanlar bazı idari alanlarda bile yeni tanışmış olduğu bu medeniyetlerden istifade etmiş ve bazı idari kurumlarını da onlardan alıp geliştirmiştir.

Müslümanlar söz konusu ettiğimiz bu Yunan, Pers ve Hind medeniyetinden belirli ölçülerde istifade edip bunlara kapılarını açarken onların eserlerinden yaptıkları tercümelere kullanmışlar, işte söz konusu tercümelere bu medeniyetlerle tanışma hususunda bir araç teşkil etmiştir. Aslında Müslümanların ilk etapta belki bu medeniyetlere el atmaları gereksiz görülebilir ama, İslâm'ın ilim ve irfana, hikmete vermiş olduğu önem

onları bu tercümelemleri yapmaya zorlamıştır. Çünkü İslâm'a göre ilim büyük bir değerdir ve insanın hayatında önemli bir hedef oluşturur. Müslümanlar bu hedefe ulaşmak için eski Yunan felsefesi ile Pers ve Hind medeniyetlerinin tıp, matematik ve astronomi alanlarındaki bazı ürünlerini kullanmış ve bunları ilk adım olarak telakki edip üzerlerine o engin medeniyetlerini inşa etmişlerdir. Kaybolmak üzere olan o eski Grek ve Roma medeniyetine ait birçok eser Müslümanlar tarafından yeniden tercüme edilmek sureti ile ihya edilmiş ve insanlığa kazandırılmıştır. Hatta bunun da ötesinde şunu söylemek mümkündür; Avrupa medeniyeti kendisi için bir kök ve mazi olarak kabul ettiği eski Yunan medeniyetine Müslümanlar vasıtası ile kavuşabilmiştir. Eğer Müslümanlar bu tercümelemleri yapmamış ve Avrupalılara ulaştırmamış olsaydı belki Avrupalılar bundan tamamen mahrum kalacak ve bu eserler antik çağda kaybolup gidecekti. Ama Müslümanlar İslâm medeniyetinin bu engin denizine bunları da katmak sureti ile adeta Avrupa medeniyetini de yeniden ihya etmiştir."

Donald Campbell "*Arabiandicine ant its influence on the Mideages* " adlı eserinde İslâm Medeniyetinin Batı Medeniyeti üzerindeki etkilerini anlatıp Avrupalı ilim adamlarının eski Yunan ve Grek dilinde yazılmış eserleri Arapça'dan Latince'ye tercüme ederek öğrendiklerini ve bu eserleri Müslüman ilim adamları aracılığıyla tanıdıklarını ifade ederler.

Batı dünyasının önde gelen büyük isimlerinden ve Batı medeniyetinin adeta kurucuları olan Roger Bacon, Vitello, Leonardo da Vinci, Albertus Magnus, Nikola Kopernik ve Galila gibi düşünür ve ilim adamları özgürce düşünme metodunu Müslüman ilim adamlarından aldıklarını hiç kimse inkâr edemez. İslâm tabii ilimlerinin çığır açıcı başarıları bu özgür düşünce ve tecrübelerle borçludur. Müslümanlar eski Helenistik Yunan kültürünü sadece batmaktan kurtarmamış bu birikim ve kültürü sistematik bir şekilde düzenleyerek Batı dünyasına hediye etmişlerdir. Müslümanlar bugünkü anlamıyla cebir ile matematik, trigonometri, logaritma, tecrübî fizik ve kimya, tıp ve jeoloji ile sosyolojinin asıl kurucularıdır. Bilimsel intihal değil doğrudan doğruya icâd, tecrübî ilimlerdeki bir çok keşif ve buluşların asıl sahipleri oldular. Endülüs ve Sicilya Müslümanları aracılığıyla, Arapça klasiklerin ve değerli büyük eserlerin Latince'ye tercümelemleriyle araştırma usullerini batı dünyasına hediye ettiler. Alman asıllı Sicilya kralı II. Frederich bunların en önemli bir örneğidir.

Dünya tarihinde yeni bir çağı oluşturan İslâm medeniyeti, Eski Pers-Sasani imparatorluğundan bazı idarî ve siyasî kurumlar, Hind felsefesinden felsefe ve bazı tıp ve matematik ilimlerini, eski Helenistik medeniyetten aynı şekilde belirli felsefi akımları Arapça'ya çevirmek sureti ile İslâm kültürüne bir enginlik kazandırmıştır. Bunun bir zenginlik olduğunu ortaya koyan İslâm alimleri her ne kadar felsefe aracılığıyla İslâm düşüncesinde ve inanç normlarında bazı değişikliklerin meydana gelmesine yol açmışsa da hiçbir zaman İslâm'ın asli doğmaları ve nasları olan Kur'an ve Sünnete herhangi bir menfi etkileri olamamıştır. Ve zaten olması da mümkün değildi. Fakat felsefenin bilhassa eski Yunan ve Hind düşüncesi ile Pers düşüncesinin etkileri neticesinde bazı kelâm ekollerinin temsilcileri ile mutasavvıflar üzerinde belirli etkiler yapmış ama bu ekol kişilerin dışında İslâmî naslara zarar verme gücüne sahip olamamıştır. Miladi VIII. Yüzyıldan itibaren hemen hemen üç asır boyunca İslâm medeniyetinin altın çağı sayılan bu yıllarda İslâm öncesi medeniyetler

ile yeni oluşan İşlâm medeniyetinin kaynaştığı günlerdir.

Aynı şekilde Müşlümanların gelmiş oldukları bu yeni bölgelerde onlarla temas haline geöen ve eski Grek ve Pers kùltürlerinin etkisi altında yaşayan toplumlar, İşlâm inancının oluşturduğu bu yeni fikir ve medeniyet ile karşılaşmış ve Müřlümanlardan aldıkları bu yeni dil ve din formu ile İşlâm yönetiminin gölgesinde Müřlümanlarla eřit şartlarda ortak bir yaşama platformu başlamış ve İşlâm devleti bünyesinde mutlu bir yaşama biçimi ortaya çıkmıştır. İşlâm medeniyetinin temel unsurlarından birisi olan Arapöa İşlâm'a ister girsin ister kendi eski dininde yaşasın Hind, Pers, Grek, Romen ve Türk milletlerini bir hayli etkilemiş ve bunlar Arapöayı öğrenmeyi bir zaruret kabul etmişlerdir.

İşlâm medeniyetinin ortaya koymuş olduğu ilmi öalışmalar ve yapmış olduğu yeni icatlar öylesine insanlığı etkilemiştir ki ileride de ifade edeceğimiz gibi Ortaöağ Avrupasını beş asır boyunca etki alanına almış ve Avrupa medreselerinde ve üniversitelerinde tam beş asır boyunca bu eserler okunmuş ve birer ilmi kaynak olarak kabul edilmiştir. Avrupayı maddeden besleyen bu eserler olduğu gibi ahlaki ve fikri aöıdan da medenileştirmiştir. Müşlümanların Avrupa üzerindeki etkileri Avrupalıları bile ister istemez kabul etmek zorunda oldukları önemli bir geröektir. Geröekten Müşlümanlar tarih sahnesine çıkmamış olsalardı Avrupadaki her türlü ilmi ve sosyal gelişmeler belki asırlarca daha gecikmiş olacaktı. Eski Yunan medeniyetinin Bizanslılar tarafından bile ihmal edildiği bu dönemde Müşlümanların özellikle Endülüste aömış oldukları üniversiteler ve ilim kurumları ile Avrupayı ilim denizine taşımış ve XV. Asra kadar Avrupalıların bilmediği biröok hususu onlara öğretmiştir.

Miladi VIII. ve IX. yüzyıllarda Abbasiler döneminde meydana gelen ilmi araştırma ve inkişaflar Bađdat, Kahire, Kayrevan ve Kurtuba seyir öizgisinde Avrupaya takdim edilmiştir. Daha sonraları řark ilimleri ve İşlâm üzerinde öalışmalar yapan oryantalistler bütün bunları itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Bilhassa Endülüs'te Kurtuba, Tulaytula ve İtalya'da Palermo şehirlerindeki üniversitelere akın akın gelen Avrupalı öğrenciler burada öğrenimlerini tamamlayıp tekrar kendi ölkelerine dönerken İşlâm medeniyetinin bir öok ürünü ölkelerine taşımış ve İşlâm medeniyetini Avrupa'ya tanıtmışlardır. İşte Avrupa medeniyeti de XIII. Asırdan sonra yavaş yavaş kendi ürünlerini vermeye başlarken tamamen İşlâm medeniyeti üzerinde bina edilmiş ve o da yine yeni bir şekil ve anlayış ile ayrı bir kùltür ile ürünü ve ayrı bir medeniyet olarak ortaya çıkmıştır.

Müşlümanların bu eski Grek ve Pers medeniyetlerinden tercüme yapmaları, eski medeniyetleri yeniden geliştirmiş olmaları, İşlâm medeniyetinin eski bir Yunan ve Pers medeniyetinin bir yansıması olduğu anlamını asla taşımamıştır. Ve böyle bir manaya geldiği batılılar dahil hiö kimse tarafından öğünölmemiş ve kabul edilmemiştir. İşlâm medeniyetinin değerlendirmesini yaparken Arap Yarımadası'ndan dışarıya doğru çıkıp dış dünya ile tanışan Müşlümanlar geröekten harikulâde parlak fikirlerle ortaya çıkmış ve Avrupalıların hatırına gelmeyecek engin öüşünceler üreterek kendi öüşünce disiplinlerini oluşturmuş hatta eski Yunan

kültür ve medeniyetini ata kültürü olarak kabul eden Batılıları bile cezbetmiştir. Bu şekilde ortaya konan yeni medeniyet kendine has çizgiler ve özellikler ihtiva edip ayrı bir medeniyet olarak ortaya çıkmıştır. İslâm medeniyetinin batıyı ve Avrupa medeniyetini etkilediği bugün Fransızca, Almanca, İspanyolca, Portekizce ve İngilizce dillerinde kullanılan binlerce Arapça kelime astronomi, matematik, tıp ve diğer alanlardaki birçok kavram İslâm medeniyetinin Avrupayı ne kadar etkilediğini ortaya koyan ispatlardan birisidir. Bugün Arapça ıstıhlardan birçok kelime Avrupa ilim bilim dillerinde yerini aldığı gibi özellikle el-Bettânî, Ebu'l-Fida, Birûnî, er-Râzî, Zerkalî, Dineverî, Zehravî ve benzeri İslâm bilginlerinin isimleri bugün batı medeniyetinde önemli isimler olarak kabul görmüştür.

Bugün bizzat Avrupalı ilim adamlarının kendi itirafları olarak VII. asrın başlarından itibaren başlayıp XII. asrın başlarına kadar devam eden dönem içerisinde Arapça, insanlığın en büyük ilim ve ilerleme dili olarak kabul görmüştür. Hatta bu asırların medeniyet ve kültür hakkında vermiş olduğu en geniş bilgiler o gün yazılan eserlerde mevcuttur. VII. ve XII. asırlar arasındaki ilmi gelişmeler hakkında bilgi almak istersek mutlaka İslâm medeniyetinin o günkü bilimsel çalışma ve ürünlerine başvurmaktan başka çaremiz yoktur. Hatta XV. asra kadar meydana gelen bu tarih gelişim içerisinde Müslümanların yazdıkları eserler, ortaya koydukları düşünce ürünleri, sanatlar ve değerli keşif icatlar Avrupa'yı büyülediği gibi bugün Avrupa medeniyetinin temelinde bu İslâmî ürünler yatmaktadır. Müslümanlar birçok bilgi dalında Avrupalıların hocalarıdır. Avrupalılar istedikleri kadar Müslümanları XX. Yüzyılda küçümsemeye ve İslâm Medeniyetinin etkisini gözlerden kaçırmaya çalışsınlar hiçbir zaman İslâm Medeniyetinin Avrupa üzerindeki etkisini saklayamayacaklardır. Müslümanların Avrupa üzerindeki etkisi hiçbir zaman gözden uzak tutulmayacak, son derece dini ve milli taassub ile İslâm'ı boğmaya çalışan her türlü bilimsel düşünceden yoksun bir tavır ile bunu gerçekleştirmeye çalışan Batılıların insafı olanları daima bu gerçeği dile getirmiş ve eserlerine bu gerçekleri yazmak sureti ile ebediyete kadar İslâm medeniyetinin etkisini bizzat yine kendileri itiraf etmişlerdir.

İslâm Medeniyetinde ve özellikle tıpta bir çok buluş batıdan asırlarca önce ortaya konmuş, bazen bu buluşlar gizlenerek intihal yoluyla batıda ilk defa keşfedilmiş gibi ilim dünyasına sunulmuş ve adeta bir çok ilmî hırsızlık olayları yaşanmıştır. Hatta İslâm dünyasında bu ilmî buluşlar çok mükemmel bir zemine oturtulmuş iken batıda ise bu konular son derece ilkel usul ve basit yaklaşımlarla izah edilmekteydi. Bu iki medeniyet arasındaki fark önemli bir yansıması veba salgın hasalığı ile ilgili olarak ortaya konan tavır ve ilmi yaklaşımlarda görülmektedir. Batı medeniyeti ve batı tıbbi, hurafelerle, metafizik ve esrareniz bir özellik izafe etmek suretiyle veba hastalığını izah etmeye çalışırken İslâm medeniyeti ise ilk dönemlerden beri tıbbî alandaki üstünlüğünü ortaya koyarak bu hastalıkla ilgili teşhisini koymuş ve bunun tamamen bulaşıcı bir hastalık olduğunu ispatlamıştır. Ondördüncü yüzyıla gelinceye kadar defalarca korkunç veba salgınlarına sahne olmuş olan Avrupa'da hâlâ halk özellikle İsviçre ve Fransa gibi ülkelerde bütün suçu yahudilere yükleyerek veba hastalığının müsebbibi olduklarını söyleyip onları korkunç işkencelere maruz bırakıyorlardı. Hatta Avrupalılar zaman zaman havadaki pis kokudan, gökten düşen meteorlardan, depremlerden sonra yeryüzünün derinliklerinden fıskıran gazların veba hastalığına sebep olduğuna inanıyorlardı. Mesela Belçikalı Simon de Vovino ondördüncü yüzyılın ortalarında hâlâ Zühal ve Merih yıldızlarından gökyüzüne bir çok zararın

isabet ettiğini ve bundan dolayı da ölüm meleğine çok iş düştüğünü söyleyecek kadar cahilce bir tavır sergilemiştir. 1348 yılında bütün Avrupa'yı kasıp kavuran bir veba salgınının sebebi hakkında görüş ifade eden bir Avrupalı tabib Bodcaccio şöyle bir kanaat sergiliyordu:

“Gökyüzünden yeryüzüne düşen cisimlerin etkisi ve Tanrı'nın günah işleyen kimseleri tedip etmek için bize biçtiği ceza ile karşı karşıyayız. Burada alınabilecek hiçbir tedbir söz konusu değildir. Biz dini merasimlerle Allah'a tevbe etmeliyiz.” Bu çağda veba hastalığını önlemek amacıyla Batı'da insanların dini merasimler yamaya davet edildiklerini görüyoruz ki bu hastalığın sebepleri üzerinde asla durulmadan metafizik izahlarla geçiştirmeye çalışılmaktadır.

Buna karşılık Müslüman tabibler ise, insanlığın karşılaştığı her türlü hastalığa karşı özellikle maddi tedbirlerin alınması gerektiğini söyleyerek hastalığın sârî yani bulaşıcı olduğunu tespit etmiş ve ona göre önlem alınmasını tavsiye etmişlerdir. Ondördüncü yüz yılın Müslüman tabibleri yazdıkları eserlere bu hastalığın epidemiyeye hasta veya hastanın eşyasıyla temas sonucunda bulaştığını ve bu temastan mikropların bulaştığını anlatmışlardır. Yapılan deneyler, akıl ve muhakeme ile gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda kesin emareler vebanın bulaşıcı olduğunu göstermiştir. Zira hasta, hastanın elbiseleri veya eşyalarıyla temastan sonra, kan tüküren bir hastanın yanında bulunan başkalarının da bir müddet sonra kan tükürmeye başlamaları ve sonunda hastalığın diğer insanlarda ortaya çıktığı ve bu temaslarda bulunanların da derhal hastalandıkları müşahade edilmiştir. Bir evden veya bir şehirden bir kişinin bu hastalığı yakalanmasıyla diğerlerinin de hastalandıkları görülünce bunun bulaşarak yayıldığını izah etmeye ihtiyaç kalmamaktadır. Bu şekilde bulaştığı ve bu hastalığın bulaşıcı olduğunu o devrin bütün Müslüman tabibleri tarafından dile getirilmiştir.

İşte İslâm Medeniyeti veba hastalığının bulaşıcı olduğunu tesbit etmekle geçekten insanlığa büyük bir hizmette bulunmuştur. Müslüman tabibler bu teşhisi koydukları gibi hastalığın tedavisi ile ilgili olarak da önemli keşiflerde bulunmuşlardır. Müslüman tabiblerin bu hastalık ile ilgili ilaç ve tedavilerle ilgili bilgi verdikleri ve bunun için gerekli önlemleri aldıkları dönemlerde batılı doktorlar vebanın muska ve sihirle tedavisine çalışıyor, hâlâ vebanın eski Yunanca'da havada dolaşan pis bir koku anlamına gelen Miyazma olduğunu söylüyor ve bunun tedavisi için çevreye güzel kokular yaymaya çalışıyorlardı. Batılı doktorlar ondördüncü yüzyılın son günlerinde 1382 yılından sonra İslâm dünyasından veba ile ilgili bilgileri almış ve bu hastalığın bulaşıcı olduğunu kabul etmişlerdir. İslâm Medeniyeti bu alanda yatığı keşifler sonucunda bütün dünya için yeniden bir kurtarıcı olmuş ve zor durumda olan o devrin tıbbını kilisenin ruhbaniyetçi sistem ve zihniyetinden, ruhban sınıfının tahakkümünden kurtarmıştır. Müslümanların bu gibi zamanlarda sahillerine yanaşan gemileri kontrol ederek vebalı hastaların olup olmadığı tespit edildikten sonra karantina uygulaması sonucunda yolcuların sahillere çıkmasına müsaade ediliyordu. Bu karantina yöntemi zaten dünya tıp tarihinde ilk defa İslâm dünyasında Hz.Ömer zamanında Suriye'de bölge karantina uygulaması yapılmış ve bütün insanlığa öğretilmiştir. Avrupa'da da 1382 yılından sonra sahil ve sınırlarında bu uygulamaya geçmiştir.

Bu konuda yalnız kilise ve mensupları olan hristiyanlar değil aynı şekilde havra ve yahudiler ile onların din adamları hahamlar da bu konuda etkili oldukları için muharref tevratta yazılı olan bilgileri öne sürüp Tanrının bir cezası ve ölüm meleğinin bir gazabı olarak kabul edilmiştir. Bunun için veba hastalığının uzun yıllar bir enfeksiyon özelliği taşıdığı kabullenilememiş ve bu konuda hiçbir önlem alınmadan bir çok insanın telef olmasına yol açılmıştır. Batıda durum bu düzeyde iken İslâm dünyasında vebalı hastanın başında

önlemini alan tabib bekliyor ve hastalığın seyri ile ilgili olarak önce hocasına ve sonra da kendisinden kudemce daha aşağıda olan diğer tabib ve asistanlara bilgi veriyor ve böylelikle hastalık hakkında tartışmalar yapıp önemli müzakereler gerçekleştiriliyordu. Klinik tababetin İslâm dünyasında er-Râzî'den beri fevkaade gelişmiş olmasına karşın batıda hastanın başında doktorun beklemesi gibi bir alışkanlık söz konusu değildi. İslâm dünyasında mükemmel bir klinik ve pratik uygulamalar ve öğrenimi kolaylaştıracak yaklaşımlar uzun asırlar boyunca görülmüş gelişmelerdi. Bu gibi uygulamalara batıda rastlamak zordu. Bundan dolayı İslâm dünyasında büyük bir işgal hareketi başlatan Haçlılar, Müslüman tabiblerin tedavi yöntemlerini ve hastahaneleri gördüklerinde ülkelerine dönünce bu mükemmel sağlık kuruluşlarını Avrupa'da kurmaya çalışmış fakat papaların engeli ile karşılaşmışlardı. Ancak bu haklı istekler karşısında kilise fazla dayanamamıştır. Kilisenin engellerini tanımayanlar İslâm dünyasında gördükleri bütün tıbbî yöntemleri ve tıp ile ilgili kurumları kendi ülkelerinde de uygulamaya koymuşlardı.

İslâm dünyasında ilk seyyar ve sahra hastahaneleri Hz. Peygamber zamanında kurulmuş ve h.80/699-700 yılında Dımaşk'ta geliştirilmiş bir halde ortaya çıkmıştır. İslâm dünyasında 700 yıllarında mükemmel hastahaneler kurulmaya başlanmış iken batıda ilk defa bu tarihten tam 800 yıl sonra olmak üzere 1500 yıllarında Strazburg'ta bir hastahane kurulmuş ve bunu izleyen yıllarda 1517'de Leibsick'te, 1536 yılında da Paris'te bazı sağlık kuruluşları tesis edilmiştir.

İki medeniyet arasındaki diğer bir fark da ileride Endülüs tabiblerinden söz ederken ele alacağımız ez-Zehrâvî'nin tıbbi buluş ve görüşleri arasında daha ayrıntılı olarak anlatacağımız hemofilik ile ilgili bilgi düzeyidir. Ebu'l-Kasım Halef İbn Abbâs ez-Zehrâvî'nin hemofiliğe dair yaptığı tespit ve müşahedeler son derece önemli buluşlardır. Antihemofilik etkinlikte bir yetersizliğe bağlı olarak özellikle x kromozonunun taşıdığı bir mikrop ile yalnız erkeklerde ve bilhassa erkeklerin kas ve eklemlerinde ortaya çıkan bir belirti olduğunu ilk defa dördüncü/onuncu yüzyılda ez-Zehrâvî tesbit etmiştir. Buna karşılık batı dünyasında bu hastalık ile ilgili olarak yaklaşık yediyüz yıl sonra yaşamış olan tabib Percival Pott (1713-1789) ilk defa bilgi edinmiş ve bu hastalığa onun adı verilmiş ez-Zehravî ise unutturulmuştur. Aynı şekilde Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî kendisinden önceki dönemlere gelinceye kadar ele alınan bir çok hastalığın onun araştırmaları sonucunda büyük gelişmeler görülmüştür. Mesela yaraların tedavisi ile mesanede ortaya çıkan taşların yok edilmesi konusunda çeşitli operasyonlarla yaptığı tedaviler on dokuzuncu yüz yıla gelinceye kadar aşılammıştır. Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî doğum esnasında ceninin ters doğumuna müdahaleyi ilk defa tavsiye ederek ayakların önce doğması durumuyla oluşan çapraşık doğumun düzeltilmesi hakkında yeni metod ve müdahaleleri ilk defa ortaya koyan tabiptir. Aynı şekilde vajinal taş ameliyatlarını gerçekleştiren ve vajinal aynadan kollumun yapay şekilde genişletilmesine yarayan ve bu nedenle doğuma yardımda büyük önem kazanan kolpe üriyenter aletini de icat eden kendisidir. Ameliyatlar sırasında büyük damarların bağlanmasını ve kanamanın durdurulmasını da ilk defa Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî bulmuş iken onaltıncı yüz yılda 1552 yılında ilk defa Fransız operatör Pare tarafından bulunduğu zannedilerek bu buluşun ona ait olduğu zannedilmiş ve tıp aleminden bu durum gizlenmiştir. Bu buluş Pare'ye ait olmayıp Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî'ye aittir. O bu Müslüman tabib operatörlüğe yeni başlayacak olan cerrahlara yapay dikişleri, karın yaralarında sekiz dikiş ve bir ipliğe geçirilen iki ayrı iğneyi dikiş öğretene tabiptir. Aynı zamanda kedi bağırsaklarından ameliyat dikiş ipliği yamayı

beceren ilk tabib de odur. Yine ameliyat dikifleri yapılırken özellikle karın boşluğu altındaki ameliyatlarda baş tarafın yüksekçe tutulması, ez-Zehrâvî tarafından ilk tespit edilen bir husus olarak yirminci yüzyılda da kabul edilmiş ve mucidinin minnet ve şükranla anılmasını sağlamış bir buluştur. Ama ne yazık ki onun bu buluşu Alman operatör Friedrich Trendelenberg tarafından çalınmış ve ismine "Trendelenberg Durumu" adı verilerek Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî'nin ismi asla anılmaksızın sanki bu buluş onun değilmiş gibi bir tavırla tıp dünyasına bir intihal daha hediye edilmiştir. Bu da batı dünyasının intihal anlayışını ve ilme olan saygısının düzeyini ortaya koyması açısından çok önemlidir.

Kırık ve çıkıklarda yapılan alçı sargısından özellikle yaranın bulunduğu yerde bir pencere açmak suretiyle yaranın rahatlatılması ve dışarıdan pansuman ve tedavi edilmesi yöntemini yine Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî keşfetmiş ve ilk defa kendisi uygulamıştır. Ayrıca alçı sargısını yumuşak bezlerle doldurmaya itina gösterilmesi de yine Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî'nin tavsiyeleridir. Ameliyatlarda çok az alet kullanmasını bilen batılı operatörler ve özellikle göz ve diş doktorlarının hiç görmediği ameliyat aletlerinin modellerini Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî ilk defa çizmiş tıp tarihinde büyük bir çığır açarak Avrupalılara bu aletlerin kullanılmasını öğretmişti.

Müslüman tabiblerin batılılardan çok daha ileride oldukları bir diğer alan da göz hastalıkları ve tedavileridir. Müslüman tabibler bu konuda büyük bir itina göstermişlerdir. Özellikle İbnü'l-Heysem'in ortaya koyduğu optik alanındaki buluşları tıbbın bu şubesini bir hayli geliştirmiş bulunmaktadır. *Kitabu'l-Menâzir* müellifi İbnü'l-Heysem'i olduğu kadar İslâm dünyasını da bu alanda şöhrete kavuşturmuş ve asırlar boyunca onun bu alandaki ve özellikle optik ile ilgili görüş ve tespitleri aşılammıştır. İslâm tıp tarihinde ilk defa göz hastalıkları ile ilgili olarak müstakil eser yazan tabib Huneyn İbn İshak olmuş ve onun yazdıkların Ali İbn İsa el-Kehhâl ile Ammar el-Mavsilî geliştirerek göz hastalıkları alanında İslâm tabiblerinin zirveye ulaşmalarını sağlamışlardır. Migren ile göz hastalıklarının ilişkisi konusunda önemli tespitler yapan Müslüman tabibler bu alanda büyük başarılar elde etmiş iken batılı tabibler ise bu düzeyin çok gerisinde kalmışlardır.

Aynı şekilde islam dünyasında ameliyat öncesinde hastanın bayılması ile ilgili olarak haşhaş otu, kelebek ve banotu suları kullanılmış, bu sular bir süngere emdirilerek güneşte tutulur ve ameliyat sırasında tekrar nemlendirilmek suretiyle hastanın burnu önüne yaklaştırılarak koklatılıp hastanın bayılması sağlanırdı. Hasta bununla derin bir uykuya dalar ameliyatın acılarını asla hissetmezdi. İşte İslâm dünyasında kullanılan bu narkoz çeşidi çok sonraları batı dünyasına intikal etmiş bir usûl olarak asırlarca sonra 1844'te ilk defa kullanılmıştır.

Ayrıca yaraların tedavileri ile ilgili olarak önceleri yara kabuk bağlayıncaya kadar hastanın şiddetli ağrıları çekmesine sebep olunur ve haftalar aylar geçtikten sonra hastalar ancak iyileşebiliyordu. Ancak İbn Sina bu yaraların kuvvetli şarap ve sıcak sargılarla cerahetlerini durdurduktan sonra bir gecede iyileştirebilmeyi becermiş ve bu alanda ilk uygulamayı yapan tabib olmuştu. İbn Sina Yaraların çabuk kabuk

bağlamamı ve iltihaplanmaması için uygulanan bu yöntem yaraların cerâhet toplamalarına engel olmayı sağladığı gibi aynı zamanda her türlü mekanik ve kimyevî ilaçlar kullanmak suretiyle yarayı azdırmaktan da kaçınmayı tavsiye etmiştir. İbn Sina'dan 900 yıl sonra Fransız doktor Masquelier ilk defa kuvvetli şarabın penisilinle aynı değerde olduğunu ve aynı etkiye sahip olduğunu kabullenmiş ve İbn Sina'nın bu buluşunu takdir etmiştir.

Batı tıbbında büyük bir buluş olarak kabul edilen antibiyotiğin keşfi olayı, Müslümanların ilk dönemlerden beri kullandıkları bir ilaç olduğunu söylemek mübalağa olmasa gerektir. İltihap toplamış yaraların tedavisinde küf maddesinden istifade edilmiş, çeşitli yerlerden ve merkeplerin koşum takımlarından elde edilerek işlenen küf maddesi ilaç haline getirildikten sonra iltihaplı yaraların tedavisinde kullanılmıştır. Hatta çok orijinal bir buluş olarak da boğaz iltihaplarında küflü ekmeğin yeşilimsi tozunu hastanın boğazına ve bademciklerine bir boru ile üfleme suretiyle tedavi ediliyordu. Bir tür küf olan antibiyotiğin İslâm tıbbında çok eskiden beri kullanıldığı tabiblerin reçetelerinden bilinmektedir. Aslında bu gibi reçeteler günümüzde bile bir anda bizi ürkütebilir, fakat tıp ilminin bu noktaya ulaşmasın9a rağmen küf ile iltihapların tedavi edilmesi bilgisine Müslümanların sekizinci ve dokuzuncu yüz yıllarda sahip olmaları gerçekten tıbbî bir mucize olarak değerlendirilmesi gereken gelişmeler ve buluşlardır.

Yine islâm dünyasında özellikle dördüncü/onuncu yüz yıldan itibaren psikoterapinin fiziksel hastalıklarda da kullanıldığı ve bunun yanında psikik bir tedavi metodu olarak da öğretildiğini biliyoruz. Müziğin ve namelerin insanlarla hayvanlar üzerinde ayrı ayrı denenmek suretiyle hastayı ne kadar rahatlattığı tesbit edilmiş ve bir tedavi usûlü olarak o günden itibaren hep uygulana gelmiştir. İslâm dünyasında ilaçla tedavi vasıtalarının sürekli dile getirildiği ilk dönemlerden çok daha sonraları bile Avrupalılar hâlâ hayal ve vehimle rûhî ilaçlarla tedavi yollarını aramakta idiler. Halbuki İslâm dünyasında ise her türlü maddi ilaca başvurulduğu gibi psikolojik yönden de hastayı rahatlatmak için onu manen ve moral itibariyle hoş tuttukten sonra çevresini temiz tutmak onun etrafını hoşuna gidecek tarzda düzenlemek, müzik dinletmek ve çok sevdiği kimselerle sohbet etmesine zemin hazırlamak önemli bir tedavi yöntemi idi. Bağdad, Dımaşk, Kâhire ve Kurtuba'da Müslüman tabibler için yazılmış ders kitapları ve bu kitaplardaki bir çok bilgi patent hakkı ödenmeden batılılar tarafından kaynak gösterilmeden alınmış, okutulmuş ve bunlarla tıp tarihine yön vermeye çalışılmıştır. Halbuki bular dördüncü/ onuncu yüzyılın sonuna doğru İslâm dünyasında artık zirvesine ulaşmış olan bilgiler olarak insanlığa hediye edilmişti.

Bu konularda İslâm tıbbının gelişmesi, yazılan eserler ve tıbbî keşif ile yapılan icatları, ileride tabiblerin eserlerinden söz ederken her birisine ayırdığımız özel başlıklar altında daha ayrıntılı bir biçimde anlatacağız.

İslâm dünyasında yetişen büyük tabiblerden doğuda yetişen Ali İbn Rabben et-Taberî, Ebu Bekir er-Râzî, Ali İbn Abbas el-Mecusî ve İbn Sina gibi, batıda yetişen İbn Cülcül, İbn Zühr, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî ve

İbn Rüşd gibi çığır açmış tabiblerin bütün eserleri Latince'ye batılılar tarafından tercüme edilmiş, bütün bu eserler Avrupa aydınlanma çağının adeta ilk temel taşları olmuştur. Özellikle Avrupa tıbbi bu tabiblerin görüşleri ve eserleri üzerinde yükselmişti. Hatta ileride tercümelerle ve eserlerle ilgili bilgi verirken yer yer izah edeceğimiz gibi başta Konstantinos Afrikanos olmak üzere Stephan Basileos ve Gerard de Cremona gibi bir çok batılı tabib ve mütercim Müslüman tabiblerin eserlerini Latince'ye aktarmışlardı. Ancak Afrikalı (Kartacalı) Konstantinos'un yaptığı gibi bu eserleri Latince'ye çevirdikten sonra bunların Müslüman tabiblere ait oluşunu yıllarca gizlemiş ve kendilerine mal etmişlerdi. Ancak bu intihal ve ilmî ahlâksızlık çok geçmeden yakın bir zamanda anlaşılmış ve bu bilgilerin İslâm dünyasından batı dünyasına geçtiği çok uzun sürmeyen bir dönem sonra gayet açıkça öğrenilmiş bulunmaktaydı. Konstantinos'un yaptığı bu intihali yine bir batılı bir tabib olan Stephan tespit etmiş ve bundan dolayı hayrete kapılmıştır. İbnü'n-Nefis'in küçük kan dolaşımını ilk defa tesbit etmesi ve onun eserinin Latince çevirisine dayanarak bu konudaki bilgileri kendisine mal eden İspanyol tabib Servatos'un yaptıkları çok daha kötü bir bilimsel hırsızlık idi. Bu konuları ileride tekrar ele alacağız.

Batı cerrahisinin adeta bir öncüsü olan ve bu ilmin temelini atan Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî'nin *et-Tasrîf lîmen aceze ani't-Te'îff* adlı eseri uzun yıllar sonra anlaşılmış ve sürekli olarak istifade edilen bir eser olmuştur. Aynı şekilde Endülüslü bir tabib olan İbn Zühr son derece orijinal vak'aları değerlendirebilen önemli bir klinik doktoru olduğunu ispatlamış ve bu bilgilerini *et-Te'sîr* adlı eserinde kaleme alarak batı dünyasına tıbbın bir çok alanını öğretmiştir. Doktorların üstadı anlamında "er-Reîs" ünvanı ile tanınan İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-tıbb* adlı eserinin önünde uzun asırlar saygı ile eğilen batılıları bu eseri yüzyıllarca tıp Fakültelerinde bir ders kitabı olarak okutmuşlardı. *El-Kanun fi't-tıbb* asırlarca aşılammamış, eşine az rastlanan, hatta uzun asırlar hiç görülmemiş fevkalade bir tasnif, tertip ve mükemmel bir uslûb ile yazılmış, tıbbın teori ve pratik alanlarında eşsiz, muazzam ve dev bir tıp ansiklopedisi olarak dünya tıp literatüründe tanınmış bir eserdir. İşte bütün bunlardan dolayı er-Râzî ve İbn Sina'nın resimleri Paris tıp Fakültesi konferans salonlarında ve dersanelerinde uzun yıllar asılı kalmıştır. Çünkü bu iki tabib tam yedi yüzyıl boyunca batının en büyük tıp üstadları olarak tanınmış ve öyle kabul görmüşlerdir.

İslâm dünyasında üçüncü/dokuzuncu yüzyılın başından itibaren ikiyüz yıl müddetle tıbb ile ilgili büyük eserler yazılmış beşinci/onbirinci yüz yıla gelinceye kadar bu konuda söylenebilecek şeyler azalmış iken Avrupa'da ise, yeni yeni ilk adımlar atılıyordu. İslâm dünyasında, Bağdad, Cündişapur, Mardin, Dımaşk, Haleb, kâhire ve Kurtuba'da sayısız hastahaneler kurulmuş ve bu ihtisas hastahanelerindeki tıp fakültelerinde öğrenim en mükemmel şekliyle sürdürülürken onbirinci yüzyılda Avrupa'da ilk defa İtalya'nın güneylerinde Salerno kentinde küçük bir tıp okulu açılabilmişti. Hem de uzun yıllar Müslümanların yönetiminde kalan Sicilya adası ile Güney İtalya'daki İslâm'ın büyük etkisinin gölgesinde kurulan bir tıp okulunun dört kurucusundan birisi Abdullah adında bir Müslüman idi. Salerno Tıp okulu gerçekten İslâm tıp medeniyetinin batı tıp medeniyetine hediye ettiği bir mirastır. Kuzey Afrika'dan Kartacalı (bugünkü Tunus) olan Konstantinos İslâm tıp bilgisini Arapça'dan Latince'ye yaptığı çevirilerle İslâm dünyasından Sicilya'ya ve oradan da Salerno Tıp Okulu'na ulaştırmış bulunuyordu. İşte Meşhur Mısırlı tabib İbn Rıdvan, Salerno'ya yaptığı bir yolculuk sırasında Salerno prenslerini tedavi etmişti. Ayrıca Salerno'ya ikinci gelişinde de İslâm dünyasında bol miktarda bulunan tıp ile ilgili eserlerden bir miktarını Salerno'ya getirmeyi ve bu tıp okulunun kütüphanesini

tıp kaynaklarıyla donatmayı vadedmişti.

İslâm dünyasında gelişen bu bilgiyi batı dünyasına aktaran ve bu konuda en büyük rolü oynayan Cremonalı Gerard idi. Gerard bir çok eserin yanı sıra Huneyn İbn İshak'ın birkaç eserini, Ebu Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu'l-Mansûr* ve *el-Havî fi't-tıbb* adlı eserlerini, Ali İbn Abbas el-Mecusî'nin *Kitabu'l-Melikî'sini*, İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-tıbb'ını*, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî'nin *et-Tasrîf limen aceze ani't-Te'lif'ini*, İbn Zühr'ün *et-Te'sîr'ini* ve İbn Rüşd'ün *el-Külliyat'ını* Latince'ye yaklaşık iki yüz eseri tercüme ederek Avrupa'yı tıp ilmi ile donatmıştır. Bu tercüme faaliyeti onaltıncı yüzyıla kadar sürmüş ve bun çevirilerin ardı arkası kesilmeden defalarca tekrarlanmış, bunlara bir yenileri daha eklenmişti. İşte bu çeviriler uzun asırlar boyunca Avrupa'da okunmuş ve okutulmuş, İslâm tıbbı adı altında varlığını sürdürmüş iken Avrupa'da bağımsız bir batı tıbbı henüz mevcut değildi.

Bugün Avrupalıların kullanmış olduğu kahve (cafe), ceket (jaket), sofa (sofa), limonata (limonate), muz, banana (bananas), spanak; ispanak (spinat), kelimeleri yanında zimt, arrak, divan, tassa, şugır, kasket anlamına gelen mutze, şilte anlamına gelen matraze, chemie (kimya), alambik (imbik), borax (boraks), elixir (iksir), soda (soda), talkum(talk) gibi kelimeler Avrupanın Arap dilinden ve İslâm medeniyetinden etkilendiğinin en basit örneğidir. Bunların yanında bugün Avrupa'da herhangi bir eczaneye girildiğinde görülecek bir çok ilaç ismi eski Arapça'dan alınmıştır. Almanca'daki muskat, zimt, inver, kümmel, estragon, safran, konfrer benzin,alkali,soda,sakarın, ambra, gibi kelimeler ile anilin,gaz, talkon, laçk gibi kelimelerin tamamen Arapça'dan gelen kelimeler olduğunu göstermekteyiz.

İşte bu İslâmî düşünüş ve medeniyet yönünden gerçekleştirildiği diğer bir husus ta İslâm medeniyetinin ilk olarak bu kültürü akıl ve düşünce açısından geliştirerek izah ve tefsir etmek sureti ile genişletmiştir. Genişletmekle kalmamış büyük bir zenginliğe kavuşturmuş. Adeta onu her yönüyle donatmış ve eskiden iç ine kapanık olan bir medeniyeti insanlığa yeniden hizmet eder hale getirmiştir.

Müslümanlar nereden gelirse gelsin ister Müslüman, ister gayr-i müslim olsun bütün ilim talebelerine kucaklarını açmış ve bu İslâm medeniyetini kıtalar arasında yaymaya çalışan bu ilim taşıyıcılarını yetiştirmişlerdir. Müslümanların gerçekleştirmiş oldukları keşifler ve ilmi araştırmalar herkesin istifadesine sunularak yeni öğrenciler yetirmiş,gerek İslâm dünyasına gerek Avrupa ya veya Hind ve Uzakdoğu ya bu öğrencileri geri göndermişlerdir.

Avrupalı meşhur düşünür Gustaw Le Bonn "*Avrupa Medeniyetinde İslâm'ın Etkileri*" adlı eserinde Müslümanların Avrupa medeniyetine etkilerinin çok büyük olduğunu ifade ederek şöyle diyor: "Avrupa bugünkü medeniyeti için Müslümanlara çok şeyler borçludur. Müslümanların Avrupa medeniyetine etkilerinin derecesini ancak Avrupanın bu medeniyetle karşılaşmadan önceki durumlarını iyice düşünüp araştırmakla anlayabiliriz."

Bir başka Avrupalı ilim adamı olan Lachelier aynı şekilde şunları söylemektedir: " Arapça'dan Latince'ye yapılan tercüme hareketinin Avrupa da oluşturduğu düşünce İnkılabının Avrupa alimleri üzerinde büyük etkisi görülmüş ve bundan Avrupalı bilim adamlarının elde ettikleri ürünler son derece büyük olmuştur. Batı dünyasının gelişmesinde ve ilerlemesinde Müslüman ilim adamlarının geliştirmiş oldukları İslâm kültür ve medeniyetinin rolü ve etkisi son derece büyüktür."

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi "şayet Müslümanlar bu medeniyetlerini tarih sahnesine çıkarmamış olsalardı Avrupa'nın kalkınması ve Avrupa rönesansı birkaç asır daha gecikebilirdi" sözü son derece anlamlıdır. İslâm medeniyetinin Batı medeniyetine olan etkinliği artık inkar edilemeyecek kadar büyüktür. İslâm medeniyetinin batıyı etkilemesindeki en büyük rol Müslümanları Endülüs'te sekiz asır gibi uzun bir müddet kalmalarının yanı sıra İslâm düşüncesi ve ilimlerin Avrupa dillerinde tercüme edilmesi ile Avrupa medeniyeti üzerindeki etkinliği gerçekleşmiştir. Özellikle Hıristiyanların XI. yüzyılda yani 1085'te tekrar ele geçirmiş oldukları Tulaytula ilim merkezinde elde etmiş oldukları o veriler Batı medeniyetine adeta bir temel teşkil etmişti. Avrupa medeniyetine İslâm'ın giriş köprülerinden birisi İspanya olduğu gibi bir diğeri de Sicilya adasıdır. Çünkü Sicilya Avrupa ya açılan diğeri bir kapı idi. Burada Normandiyalıların izlemiş olduğu siyaset neticesinde Müslümanlarla hristiyanların medeniyetlerinin bir arada ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve Müslüman Araplar Normandiyalıları etkileyerek onları bir çok alanda örf ve adetlerini almalarını sağlamıştır. Ayrıca onlar Arapça'yı en mükemmel şekilde öğrenip kullanmış ve etkisinde kalmışlardır. İslâm medeniyetinin Avrupa'yı etkilediği diğeri bir yol ise Haçlı seferleri olmuştur. Haçlı seferleri sırasında Suriye ve Filistin'e gelen Avrupalılar burada ticari, askeri zirai ve sinâî alanlarda bir çok yenilikler ile karşılaşmış, bu düşünce ve ilim alanlarındaki gelişmeleri İslâm medeniyetini aynen Avrupa'ya taşımışlardır. Kültür ve medeniyetin Avrupa'ya taşınmasında batılı savaşı ve şövalyelerin olduğu gibi aynı zamanda Müslüman tüccarlarının da etkisi büyüktür.

Batı dünyasında tıbbın bu kadar geri kalmasının en önemli etkenlerinden birisi olarak, açılan Salerno Tıp Okulu ile Sicilya Devlet Üniversitesindeki tıp okulu hariç geri kalan sütun tıbbî faaliyetlerin tamamı kilisenin etkisi ve kontrolü altında idi. Hristiyan din adamlarının tekelinde tutulan bu ilim kilisenin ilkel anlayışından dolayı bir türlü geliştirilememiştir. Bunun için din batılı ilim adamlarının gözünde ilme ve terakkiye karşı bir unsur olarak görülmüş ve öyle kabul edilmiştir. İşte bu gün "ortaçağ karanlığı ve din adamlarının gelişmelere karşı oluşları" diye bir iddia ve söylem geliştirilirken bu durumlar dile getirilmektedir. Halbuki o dönemlerde İslâm dünyasında yalnız tıp değil, matematik, astronomi, fizik, kimya vb. bütün ilimler bu kadar muazzam bir ilmî inkişaf göstermiş olması İslâm dininin ilme ve ilim adamlarına verdiği büyük değerden kaynaklanıyordu. İleride ayrıntılarıyla anlatacağımız gibi Hz. Peygamber, Cenab-ı Allah'ın yarattığı bütün hastalıkların ayrıca tedavi usullerini ve ilaçlarını da yarattığını haber vermiş ve bu hususta bizzat kendisi hayatında ampirik tıbbın uygulanmasına çalışmıştır. Bu çerçevede boğazından şikayet eden bir çocuğa uygulanan yanlış bir tedavi usulünden vazgeçmesi için annesini uyarmış ve çocuğa ud-i Hindî bitkisinin verilmesini tavsiye etmişti. Hz. Peygamber bitkisel ilaçların kullanımını sürekli olarak tavsiye etmiş ve bunu

adeta ilmin inkişafı için teşvik etmiştir. Bu hususlar bize İslâm dininin kilisenin tam aksine ilmi teşvik ettiğini ve ilmin ilerlemesi için ilim adamlarını bu yaptıklarından dolayı ahirette karşılaşacakları büyük mükafatlarla müjdelediğini açıkça görüyoruz. Olaya böyle yaklaşan bir din tabiblerini insanlığın hizmetine adanmış iken nasıl ilerlemeye engel olabilir? Ama bu gün maalesef batı kültürünün etkisinde kalan ve batı yandaşı olarak gözüken bir çok aydın, meselenin bu yönünü çok iyi bildiği halde Batı orta çağ karanlığı ile İslâm'ı itham etmeye ve İslâm'a çamur atmaya, kilisenin işlediği suçları ve ilme karşı olan tavırlarını iftira ile İslâm'ın sırtına yıkmaya çalışmaktadırlar. Seküler anlayış ile yetişen batılilar ve anlar gibi düşünen kimseler ortaçağ kilisesinin bilime karşı takındığı menfi tavrını genelleştirerek İslâm'ı da bilime engel olan dinler arasında bir bilgisizlik neticesi veya bilinçli olarak sokmuş ve İslâm'a olan düşmanlıklarını bu yöntem ile kusmuşlardır. Ancak bu husus da Müslüman ilim adamları ile Müslüman aydınların gözünden kaçmamaktadır.

Kilisenin son derece ilkel bir yaklaşım ile tedavi yöntemlerini sürdürüp bu ilkel yöntemleri uygulamada inat etmesi batıda tıbbın gelişmesine en büyük engel olmuştur. Bunun içinde batılı tabibler, Müslüman tabiblerin eserlerinden öğrendiklerini kilisenin baskısından dolayı uygulamaktan çekindikleri dönemler yaşamışlardır. İslâm dünyasında tıp ve diğer ilimler bu anlayış ile geliştirilmiş ve ilim sürekli olarak teşvik edilmiştir. İşte bu teşvik de mükemmel bir ilmi seviyenin yakalanmasına ve her ilimde zirveye ulaşılmasına sebep olunmuştur.

İşte vahiy ile akıl, adalet ile özgürlük anlayışlarının mükemmel bir toplumculuk anlayışı ile yoğrulmuş ruh ile beden tabiat ile tabiat ötesinin birlikte yoğrulduğu bir anlayış ile dünya ve ahiret anlayışlarının mezci neticesinde ortaya çıkmış bir medeniyet olarak İslâm medeniyeti yepyeni bir nefes, yepyeni bir güç ve yepyeni bir toplum anlayışı olduğu gibi idari ve siyasi yönden de yepyeni bir sistem ve yepyeni bir medeniyettir.

İslâm'ın ilk emri olarak İslâm toplumunun vazgeçilmez prensibi haline gelen "okuma" sayesinde İslâm Medeniyeti sürekli gelişmeler göstermiştir. İslâm dini ve medeniyeti ilme, okumaya ve daima ileriye hamle yapmaya verdiği büyük önemden dolayı diğer medeniyetlerden ayrı özellikler taşır. Allah'ın birliğine inanmanın getirdiği fevkalade mükemmel toplumsal prensipler ve toplumsal düzenlemeler, kısacası "tevhîd inancının" gölgesinde oluşan İslâm toplum ve medeniyeti kendisine bağlı olan insanları ilkelikten medeniliye yükseltmiştir. Tevhîd inancının bir gereği olarak Allah'ın vahdaniyetine inanmanın en basit ve ilk adımı evrendeki her şeye bakıldığında her şeyin Allah'ın varlığına delalet ettiği hususudur. Kur'an'ın bir çok âyette tabiatdaki bütün olayların gözetilmesini, mevsimlerin, gün ve gecenin nasıl meydana geldiğini, yer ve gökteki bütün cisimlerin hareketlerini, olma ve tekrar yok olmayı, dünyaya gelme ve tekrar ölmeyi, insanların yaşamakta olduğu bütün kişisel ve toplumsal yaşayışı ve hadiseleri, çiçeklerin, ağaçların ve meyvelerin, denizlerin dağların iklimlerin, rüzgarların ve hatta yağmurların ve kainattaki bütün güzelliklerini düşünülmesini ve bunlardan insanlığın yararına neticeler çıkarılmasına emretmektedir. Bütün bunlardaki her türlü hikmet ve âyetlerin Allah'ın varlığına delalet ettiği gibi insanların da O'na teslim olmalarını gerektirmektedir.

Bu düşünme biçimi ve yaklaşımı İslâm'ın mensuplarına büyük bir motivasyon kazandırmakta ve ilimle uğraşmayı adeta kaçınılmaz bir tutku haline getirmektedir. İşte İslâm inancı gereği olan bir ilmi tutku, toplumun bütün katmanlarındaki herkesi, fakirini, zenginini, en küçük ferdi ile en üst düzeyindeki yöneticiyi teşvik ve sevk etmektedir. İslâm'ın ilmi alanda insanları cesaretlendirmesi büyük kitlelerin ilimle uğraşmalarını sağlamış ve bunu en büyük meşguliyet halin getirmiştir. İnsanlık tarihi İslâm toplumunda olduğu gibi bu kadar çok hızlı bilimsel inkişafı şahit olmamıştı. İşte bu husus İslâm'a yeni giren kitleler İslâm'ı seçmekle son derece ilkel bir toplum anlayışından hatta taş devri ilmi düzeyinden, ilkel animizm inancından son derece ilmi bir toplum anlayışına ve insan ruh ve bedeninin rahat bulacağı bir ortama kavuşmuştur.

Bu çalışmamızda ele aldığımız İslâm tıbbı İslâm Medeniyetinin en hızlı gelişen ve İslâm Medeniyetini zirvesine tırmandıran ilim olmuştur. Bunun için İslâm dünyasında en çok tanınan ilim adamları arasında tabiblerin olduğunu görüyoruz. Müslümanların da diğer ilimler arasında en çok başarılı oldukları ilimdir. Bu başarı sadece konu aldığımız ortaçağ döneminde değil, Avrupa aydınlanma çağından sonra onyedinci yüzyıla kadar etkisi görülmüş bir çalışma alanıdır. Batı dünyasında tıp ile ilgilenmeye çalışıldığı dönemlerde İslâm dünyasında ise artık çoktan zirvesine ulaşmış hatta doyum noktasına gelmişti.

İslâm tıbbı ilk ortaya çıktığı günden ve bu ilimle ilgilenen tabiblerin ilk çalışmalarını sürdürdükleri dönemden itibaren tıp ile İslâmî nasları ilişkilendirmiş bu ilmi geliştirirken Kur'an ve Sünnetin ilkeleri dışına çıkmadan ilmî araştırmalarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca tıp sürekli olarak felsefe ile de yanyana tutulmuş çoğu kez hekimler aynı zamanda birer filozof olarak bilinmişlerdir. Hatta ilerde göreceğimiz gibi bir tabibin mutlaka filozof olması ve felsefe ile ilgilenmesi gerektiği hususunda bağımsız eserler yazılmıştır. İslâm tabipleri tıbbı: "bedensel dengeyi korumak gayesiyle insan vücudunun sağlık ve hastalık durumlarını inceleyen, sağlığı koruma veya hastalıktan kurtulup yeniden sağlığa kavuşma maksadıyla gerekli ilmî araçları sağlayan bir ilim" olarak görmüşlerdir. Ayrıca beden kendi kendisini koruma ve yeniden sağlığı elde etme özellik ve gücüne sahip olduğunu ifade eden Müslüman tabipler, tıbbın rolünü sadece bedenin bu fonksiyonunu yerine getirmesi olarak görmeyip bedene arız olan unsurların yok edilmesi için ilacın da kullanılması gerektiğini, fakat buna rağmen de ilacın yardımcı bir unsur olduğunu ve asıl etkenin bedenin bizzat kendisi olduğunu ileri sürmektedirler.

Asıl konuları ele alır ve İslâm tabiplerinin biyografilerini, tıbbî anlayışlarını ve eserlerinin içeriğini anlatırken bu hususları en ayrıntılı halleriyle yazmaya çalışacağız. Bu çerçevede İslâm ilimler ve Medeniyet tarihi içinde tıp ilminin büyük bir rol oynadığını düşünerek bu çalışmamızı yaptık. Bütün insanlığa ve özellikle Türkiye ilim adamlarına faydalı olacağını ümmid ediyorum.